

Μικελάκης Μ. «Άγιοι τόποι, διαδρομή
στους τόπους της μνήμης, της πίστης, της
ιστορίας. - Μία συζήτηση με τον καθηγητή
κ. Γ.Π.Λάββα»

Περιοδικό Αρχαιολογία τχ.84 Σεπτέμβριος
2002

σ. 78-82

ΑΓΙΟΙ ΤΟΠΟΙ

ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ, ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ, ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μία συζήτηση με τον καθηγητή Γ.Π. Λάββα

Μάνος Μικελάκης

Αρχαιολόγος-Υπ. διδάκτωρ ΕΜΠ

Κάθε ενέργεια του υποκειμένου (π.χ. ποιητική, κριτική, επιστημονική) είναι πάντοτε λόγος σημαντικός της ετερότητάς του και συντελείται μέσα από μια βεβαιότητα ενεργητικής διαφοροποίησης προς το άλλο. Έτσι διαμορφώνεται «μια πρωταρχική εμπειρία λογικής αναφοράς και επομένως σχέση». Το γεγονός όμως της σχέσης δεν εξαντλείται στην ικανότητα κατανόησής του αλλά, όπως αναφέρει ο Χρήστος Γιανναράς¹, ο τρόπος σχέσης είναι ο τρόπος της ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, το έργο ενός επιστήμονα εμπεριέχει πρωταρχικά, πέρα από τις όποιες γνωσιακές και επιστημολογικές συναρτήσεις, μια οντολογική θεώρηση. Ο λόγος του αναδεικνύει πάνω απ' όλα «την απερίσταλτη από το χρόνο και τη φθορά υπαρκτική του πληρότητα».

Η συζήτηση με τον καθηγητή Γ. Π. Λάββα για τους Αγίους Τόπους, μέσα από μια διαδρομή στους τόπους της μνήμης, της πίστης και της ιστορίας έχει διττό στόχο: αφενός να εντυφώσει σε καίρια ζητήματα της βιβλικής αρχαιολογίας και της επιστημολογίας της και αφετέρου να αναδείξει μια οντολογική πρόταση της Αρχαιολογίας ως επιστήμης που επιχειρεί τη διυποκειμενική αυτεπίγνωση της σχέσης του ανθρώπου με τη μνήμη, την ιστορία, την πραγματικότητα και τις επιθυμίες του. Παράλληλα αναγνωρίζονται οι μνημοτεχνικές διαδικασίες και οι μαθησιακές διεργασίες του πιστού και του επιστήμονα στην προσπάθεια αναζήτησης ενός «νοήματος» για τους θεοβάδιστους αυτούς τόπους.

Η Μνήμη, μητέρα των Μουσών, υπήρξε στην αρχαιοελληνική σκέψη ανάμνηση (Πλάτωνας) αλλά και συνείδηση του παρελθόντος (Αριστοτέλης). Ο W. Ong² συνέδεσε αυτή τη δυνατότητα διάκρισης παρελθόντος-παρόντος και τις χρήσεις της μνήμης, με τη μετάβαση από έναν προφορικό σ' έναν εγγράμματο πολιτισμό, από μια «ζωντανή μνήμη» σε μια κριτική συνειδητοποίηση και ανακατασκευή του παρελθόντος. Στον εβραϊκό εγγράμματο πολιτισμό, από την άλλη, η μνήμη δεν φαίνεται να ταυτίζεται με τη γνώση του παρελθόντος αλλά με μια θρησκευτική επιταγή, η οποία ολοκληρώνεται μέσα από τις τελετουργίες και τις αφηγήσεις. Το παρελθόν, με τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίσταται ή ανακατασκευάζεται, φαίνεται να παρουσιάζει μεγαλύτερη συνοχή απ' ό,τι όταν συνέβη. Οι Άγιοι Τόποι συγκροτήθηκαν ως μνημονικοί τόποι μέσα από μια διαδικασία ζωντανής μνήμης και τελετουργικής πίστης. Αν ωστόσο η μνήμη αποκαθιστά ομοιότητες, το γνωσιακό έργο του ιστορικού και του αρχαιολόγου είναι μάλλον διερευνητικό και συνθετικό.

Γ.Π. Λάββας: Κατ' αρχήν η αναπαράσταση του παρελθόντος δεν είναι επαναφορά της πραγματικότητας ενός γεγονότος αλλά της εικόνας του, όπως ζωγραφίζεται με τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες στο ζωγράφο αυτής της εικόνας. Μνήμη εδώ είναι, επομένως, οι διαθέσιμες πληροφορίες ή, ορθότερα, όσες χρησιμοποιούνται από το συνθέτη της εικόνας ως πληροφορίες. Έχουμε έτσι, στην καλύτερη περίπτωση, μια κατά προσέγγιση ανακατασκευή, που δεν μπορεί να είναι πλήρης παρά μόνο σε μεγάλο ή μικρό βαθμό προσεγγιστική του πλήρους ιστορικού γεγονότος. Αυτό ισχύει τόσο για την άμεση (όταν ο ενθουσιώμενος είναι αυτόπτης μάρτυρας) όσο και για την έμμεση μνήμη (όταν στηρίζεται σε πληροφορίες άλλων). Η πίστη ελαύνεται συνήθως από τις διαθέσιμες πληροφορίες της μνήμης, αλλά συμπληρώνεται από την επιθυμία ή το πάθος του συναισθήματος, ώστε να δημιουργεί το μίγμα μιας ευρύτερης εικόνας για το αναπαριστώμενο ή ανακατασκευαζόμενο ιστορικό γεγονός. Μνήμη και πίστη συνθέτουν κατ' αυτόν τον τρόπο το ιστορικό θρη-

1. Το Ιερό Προσκύνημα «φρικτού Γολγοθά» με τις επιμβάσεις του 19

σκευτικό συμβάν που διαφοροποιείται από τα γεγονότα της ανθρώπινης ιστορίας, ευρινόμενο με τη συμμετοχή ενός υπερανθρώπινου στοιχείου, το οποίο και το απογειώνει, τοποθετώντας το μεταξύ ουρανού και γης. Τέλος, η ιστορική συνείδηση –εφόσον παραμένει στο πλαίσιο των ανθρώπινων πραγμάτων– μοιραία συνδυάζεται με τη λειτουργικότητα της μνήμης ως αναπαραστατικής διαδικασίας με αποσπασματικό χαρακτήρα ολοκληρωμάτων του παρελθόντος. Εδώ υπάρχει η διαφορά, ότι δηλαδή τα αποσπάσματα αυτά αποκτούν εσωτερική δομή και οργάνωση στην πνευματική σφαίρα κάθε ανθρώπου. Χωρίς κατ' ανάγκη να πρέπει να είναι η σχέση των τριών αυτών δεδομένων ανταγωνιστική, αντίθετη ή συμπληρωματική a priori, τίποτε δεν αποκλείει το αντίθετο.

Μ. Μικελάκης: Ωστόσο ό,τι φτιάχνει η δική μας συνείδηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντικειμενική οντότητα.

Γ.Π. Λάββας: Αντικειμενική οντότητα δεν έχει ακόμα εντοπισθεί σ' ερωτήματα όπου συμπλέκονται λογική και συναίσθημα. Επομένως ο ιδανικός ερευνητής της βιβλικής αρχαιολογίας θα ήταν χρήσιμο να αφήνει τα πράγματα –ευρήματα και μαρτυρίες– να φωτίζουν το γεγονός ως ουδέτερος τρίτος, αποφεύγοντας οριστικές ερμηνείες για ευθετότερο χρόνο, στην περίπτωση που μια μονοσημάντη θέση δημιουργεί ασυμφωνία μαρτυρίας και ευρήματος. Ασφαλώς, η ενασχόληση με τη βιβλική αρχαιολογία,

όπου τα ευρήματα εντάσσονται στο πληροφοριακό πλαίσιο της Αγίας Γραφής και της Ιερής Παράδοσης, ενέχει τον κίνδυνο ο ερευνητής αρχαιολόγος να πέσει στην παγίδα της πίστης ή της απιστίας. Είτε προσκυνητής αρχαιολόγος είναι είτε άθεος μελετητής σχετικών ευρημάτων, ασφαλώς διατρέχει κίνδυνο να υπερτηρήσει τις ανορθολογικές ροπές τόσο της πίστης όσο και της απείρας.

Μ. Μικελάκης: Η βιβλική αρχαιολογία, ως διαδικασία κριτικής αποκατάστασης της μνήμης και της πίστης σε γνώση και ιστορία, έχει αποδώσει ένα πλούσιο corpus ερμηνειών για τους Αγίους Τόπους.

Γ.Π. Λάββας: Ο Ναός της Αναστάσεως είναι ένα μοναδικό τοπογραφικό σημείο, όπου αφενός αναμειγνύεται η ανθρώπινη περιέργεια και αναζήτηση ταύτισης ενός «ιστορικού» γεγονότος –ας την ονομάσουμε αρχαιολογική έρευνα, όπως ισχύει για πάμπολλα άλλα ιστορικά γεγονότα. Αφετέρου όμως, ο ίδιος αυτός χώρος γίνεται το σημείο αναφοράς για τη δημιουργία της χριστιανικής πίστης, μιας άλλης ανθρώπινης ανάγκης και λειτουργίας, η οποία χρειάζεται το στήριγμα του ιστορικού γεγονότος –τη Σταύρωση και την Ανάσταση– σ' ένα χωρικό σημείο του πλανήτη, μαζί με τα γνωρίσματα της αντίστοιχης πράξης. Στην αρχαιολογική νομοτέλεια, το γεγονός και ο τόπος επιτέλεσής του πρέπει να ταυτισθούν για ν' αποκτήσουν το επίθετο του «ιστορικού» γεγονότος. Στην πίστη όμως, όπου κινούσα δύναμη είναι το συναίσθημα και όχι ο ορθολογισμός, ο ρόλος του τόπου είναι σημαντικός ως σημείο αναφοράς και λιγότερο ως αποδεδειγμένα αυθεντικός τοπογραφικός χώρος. Η αμφισβήτηση, για παράδειγμα, του χώρου όπου βρίσκεται ο Ναός της Αναστάσεως, από μια μερίδα «ορθολογιστών» δυτικών μελετητών της τοπογραφίας της Ιερουσαλήμ, δεν μειώσε ούτε διαφοροποίησε την πίστη των χριστιανών –ορθόδοξων, καθολικών, προτεσταντών και άλλων– έτσι, ώστε να παύσουν να προσεύχονται και να προσκυνούν τον τάφο του Χριστού και τον φρικτό επίπεδο βράχο (και όχι «λόφο») του Γολγοθά. Δεν νομίζω επίσης ότι τώρα που τα αρχαιολογικά τεκμήρια για την αυθεντικότητα των χώρων αυτών κερδίζουν σε πειστικότητα θα αυξηθεί η πίστη. Εδώ πρέπει να διαχωρίσουμε λοιπόν την αρχαιολογική αναζήτηση (που είναι καθαρά «γήινη», ορθολογική ή επιστημονική ιδιότητα, με στόχο να ταυτισθεί ιστορικά το γεγονός με το χώρο) από την ανθρώπινη ανάγκη για πίστη, που γεννά η μεταφυσική αγωνία και δεν καθορίζεται μονοσημαντα από χωρικές εξαρτήσεις.

Αν λοιπόν ο Ναός της Αναστάσεως ήταν για μερικούς, όπως για παράδειγμα τον Μ. Halbwachs, «κατασκευασμένος μνημονικός τόπος», τώρα μπορούν όσοι πίστευαν κάτι τέτοιο να αφαιρέσουν το «κατασκευασμένος» και να τον δεχθούν ως «μνημονικό τόπο», χωρίς την αμφισβήτηση γεγονότος και χώρου, ιδαιμένο πάντοτε από την οπτική γωνία του ιστορικού γεγονότος και όχι του θρησκευτικού συμβάντος. Η αμφισβήτηση που ξεκινά από τη «ζωντανή μνήμη των γραπτών παραδόσεων» στηρίζεται, με τη σειρά της, όχι στη θρησκευτική πίστη αλλά σε πρακτικές αδυναμίες ανθρώπινου χαρακτήρα. Οι διά-

2. Αποψη της μεγάλης διαμετρικής ρωγμής του Ιερού Βραχίου του «φρικτού Γολγοθά».

φορες γραπτές πηγές, προερχόμενες από διαφορετικές χρονικές στιγμές και από γραφίδες ανθρώπων με ελλιπή ή διαφορετική πληροφόρηση, έδωσαν λαβή σε ερμηνείες αμφισβήτησης (καλοπροαίρετες ή μη) από μεταγενέστερους μελετητές. Όλα αυτά απασχολούν συνήθως την έρευνα, που έχει ως εργαλείο τον ορθό λόγο, δεν εγγίζουν όμως το άλλο μεγάλο και εξίσου απαραίτητο και δυναμικό τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης, την πίστη, που μπορεί να συγκεντρώνει ή να διαχωρίζει γεγονότα και τόπους, χωρίς να ενοχλείται από λογικές ανακολουθίες, αντιφάσεις ή αντινομίες.

Μ. Μικελάκης: Πρόσφατες αιρετικές ερμηνείες και αμφισβητήσεις της θέσης του Τάφου του Ιησού (M. Biddle) μας υπενθυμίζουν το «πίστευε και μη ερεύνα» της Εκκλησίας, ως ρητή εντολή για τη διατήρηση της μνήμης του παρελθόντος.

Γ.Π. Λάββας: Το «πίστευε και μη ερεύνα» υπήρξε μια αναγκαιότητα των πρώτων χριστιανικών αιώνων, όταν οι αιρέσεις και οι αντιπαράθεσεις του ελληνικού και του ιουδαϊκού κοσμοθεωρητικού πνεύματος είχαν φθάσει σε ανυπέρβλητη ακρότητα. Η εσωτερική όμως αναγκαιότητα της σκέψης για ερωτήματα και έρευνα δημιούργησε την ίδια εποχή και το αντίθετο μοτίβο: «ερευνάτε τας γραφάς». Ως προς τον Γολγοθά, δεν ενοχλεί την πίστη η αλλαγή του τοπογραφικού του σχήματος (από λόφο σε παρειά ενός λατομείου), ούτε επίσης μεταβάλλεται το σχήμα και η θέση του ήδη λαξευμένου «καινού μνημείου» (τάφου), που ανήκε στον Νικοδήμο και δέχθηκε το νεκρό του Χριστού ή Ιησού. Ο Χριστός ή ο Ιησούς αφορά στο θρησκευτικό επίπεδο της πίστης και όχι στην αρχαιολογική ταύτιση του ταφικού σημείου, από το οποίο ξεκίνησε θεϊκό συμβάν (το θαύμα της Ανάστασης). Τα δύο επίπεδα συνδέονται χωρικά αλλά δεν συγχέονται ως γεγονότα. Εδώ τάφηκε ένας νεκρός που σταυρώθηκε και στο ίδιο σημείο αναστήθηκε ένας θεός. Το ότι ο νεκρός ήταν θεός δεν επηρεάζει την αρχαιολογική έρευνα. Εδώ ενδιαφέρει το γεγονός της ταφής ενός νεκρού, αφού η αρχαιολογική αναζήτηση ασχολείται με την ταύτιση του «καινού μνημείου» του Νικοδήμου, και όχι με το εάν εκεί τάφηκε και αναστήθηκε ένας θεός ή ένας άνθρωπος. Αν από τις διαθέσιμες πληροφορίες, τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις συσχετίσεις τους συνάγεται η βεβαιότητα της αυθεντικότητας του τάφου του Νικοδήμου, ο οποίος τον παρεχώρησε για να ταφεί ο Ιησούς, η αρχαιολογία αισθάνεται ικανοποιημένη. Όποιος θέτει το ερώτημα «τά-

φος του Ιησού ή του Χριστού» (όπως έκανε ο M. Biddle) υπερβαίνει τις δυνατότητες και τους στόχους της αρχαιολογικής έρευνας και θεολογεί. Θεολογώντας όμως, αφήνει να παρεισφρήσει το στοιχείο της αμφιβολίας και ως προς τα αρχαιολογικά δεδομένα, με τελικό στόχο την αμφισβήτηση του θεϊκού συμβάντος. Αυτό όμως είναι στην ουσία άτοπον, αφού το ιστορικό γεγονός της ταφής του Ιησού με το συμβάν της θεϊκής του ιδιότητας συνδέονται μεν χωρικά, δεν ταυτίζονται ούτε αλληλεξαρτώνται όμως ουσιαστικά.

Μ. Μικελάκης: Στην περίπτωση πόλι του Γολγοθά, η αποκατάσταση της φυσιογνωμίας του (γεωμορφολογικής ως λόφου, υπαρκτικής ως αγίου τόπου υπερανεστηκόντος, στην πραγματικότητα ενός λατομείου, διαμορφώνει μια νέα υπαρκτή θεώρησή του ως «μνημείου κάθε επίπονης προσπάθειας για την αναζήτηση του Υψηλού».

Γ.Π. Λάββας: Ο Γολγοθάς, είτε «λόφος» είτε λατομείο-βύθισμα γεωμορφολογικό, δεν παύει να είναι «τόπος άγιος υπερανεστηκός», επειδή το γεγονός που εδώ έλαβε χώρα περιέχει τα στοιχεία της θυσίας ενός θεού. Αυτό το κάνουν Άγιο και Υψηλό και όχι το ύψος ή το βάθος του εδάφους. Όπου πέρασε ή ό,τι άγγιξε ή έψαυσε ο Ιησούς μεταβάλλεται σε «άγιο» ή «ιερό τόπο» σύμφωνα με αποφάσεις Οικουμενικών Συνόδων. Γίνεται δηλαδή ένα απόσπασμα του παραδείσιου χώρου στη Γη. Ως τέτοιο αναδεικνύεται, ανεξάρτητα από τη μορφή του, ως σημείο αναφοράς «κάθε επίπονης προσπάθειας για την αναζήτηση του Υψηλού». Προϊόθησε άλλωστε για να υψωθείς είναι, σύμφωνα με τη χριστιανική διδαχή, να ταπεινωθείς, και στην περίπτωση του Γολγοθά ανταποκρίνεται αυτή η απαίτηση και τοπογραφικά, ως σημειολογικός συμβολισμός. Ο παλιός συμβολισμός του Γολγοθά, ως λόφου και επίπονης προσπάθειας (ανηφορικός), δεν περιέχει εν τούτοις το δρόμο της πώσης και του βυθισματος που προαναγγέλλει την ανάταση και την ανάσταση. Η τωρινή διαπίστωση της τοπογραφικής πραγματικότητας ταιριάζει ασφαλώς περισσότερο με την υπαρκτή θεώρηση του «φρικτού Γολγοθά», ως του καθοδικού τόπου (βύθισμα) του θανάτου, του ευρισκόμενου πλησιέστερα στον «Κάτω Κόσμο», από όπου και μόνον μπορούσε να προέλθει η άνοδος ή η ανάσταση, όπως άλλωστε απεικονίζεται και στη σχετική παράσταση της εις «Άδου Καθόδου» ή της «Ανάστασης».

Μ. Μικελάκης: Η ανακάλυψη του Καθίσματος της Παναγίας ανέδειξε έναν νέο καθαγιασμένο τόπο λατρείας και ένα νέο πεδίο αναζητήσεων και κριτικής σκέψης. Η καθήμενη Θεοτόκος αποτελεί τον αρχαιότερο τύπο της βυζαντινής εικονογραφίας, όπως εκφράζεται σε σημαντικά θρησκευτικά μνημεία και αναπτύσσεται, ανάμεσα στ' άλλα, στο Μηνολόγιο του Βασιλείου του Β', στον Ακάθιστο Ύμνο, στον Κανόνα του Μ. Σαββάτου κ.α.

Γ.Π. Λάββας: Το να θεωρηθεί η παράσταση της καθήμενης Θεοτόκου ως ένδειξη για να ταυτισθεί το Κάθισμα της Παναγίας (το νέο κορυφαίο προσκύνημα μεταξύ Ιεροσολύμων και Βηθλεέμ) με τον τόπο της Γέννησης του Ιησού είναι ένα πρόσθετο αγιογραφικό στοιχείο μαζί με τις άλλες υπάρχουσες σχετικές πληροφο-

ρίες. Αυτές περιέχονται τόσο στα Ευαγγέλια του Ματθαίου και του Λουκά όσο και στα απόκρυφα Ευαγγέλια, και ακόμα στο Κοράνι, ενισχύοντας αυτή την άποψη, σε συνδυασμό με τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα στο χώρο του Καθίσματος.

Ας ξεκινήσουμε από τα επίσημα κείμενα που εγκρίθηκαν από την Εκκλησία, με κριτήριο την καταγωγή του Ιησού από το γένος του Δαυίδ, ο οποίος κατάγεται από τη Βηθλεέμ, και σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη εδώ πρέπει να γεννηθεί ο αναμενόμενος Μεσσίας. Αυτό προφητεύει πριν από επτακόσια χρόνια ο Μιχαίας (5.1): «καὶ σὺ, Βηθλεέμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθά ... ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος». Ο Χριστός γεννιέται, σύμφωνα με την επίσημη θέση της Εκκλησίας, στη Βηθλεέμ, είναι κατευθείαν απόγονος του Αβραάμ και του οίκου του Δαυίδ, όπως αποδεικνύει ο Ευαγγελιστής Ματθαίος (1.1), «Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ», αρχίζοντας το Ευαγγέλιό του και παραθέτοντας τρεις φορές από δεκατέσσερις γενεές, που αρχίζουν από τον Αβραάμ και καταλήγουν στον Ιησού. Έχει έτσι εξασφαλισθεί, μέσα από τη θεοπνευστία της Αγίας Γραφής, ο χρόνος και ο τόπος της έλευσης του Μεσσία: α) η Βηθλεέμ ως τόπος και β) η 42η γενεά της Ιουδαϊκής ιστορίας, με πρώτη εκείνη του Αβραάμ, ως ο χρόνος του μεγάλου συμβάντος.

Οι συνολικές πληροφορίες που υπάρχουν για το γεγονός της Γέννησης όμως επιτρέπουν τη δημιουργία ενός πεδίου συζήτησης με περισσότερες δυνατότητες. Καταρχήν, τη Γέννηση αναφέρουν μόνον δύο Ευαγγελιστές, ο Ματθαίος (2.1-11) και ο Λουκάς (2.1-13), οι λεγόμενοι Συνοπτικοί, οι οποίοι γράφουν τα κείμενά τους μετά το πρώτο Ευαγγέλιο, του Μάρκου, στο οποίο δεν υπάρχει λέξη σχετική, όπως το ίδιο

συμβαίνει και με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Σύγχρονοι θεολόγοι πιστεύουν έτσι ότι οι Συνοπτικοί Ευαγγελιστές προσθέτουν τις πληροφορίες για τη Γέννηση χωρίς την πραγματική ροή των γεγονότων αλλά κυρίως με αναφορά στις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης, για να ενισχύσουν τη Χριστολογία, δηλαδή τη μεσαιωνική ιδιότητα του Ιησού, η οποία εβάλλετο τότε από τους οπαδούς του Γνωστικισμού³. Αν θελήσει κάποιος να καταλάβει τη ροή και τις πραγματικές πληροφορίες που έχουμε για τη Γέννηση με γήινη λογική θα οδηγηθεί σε πολλά ερωτηματικά: στις διηγήσεις για το μεγάλο αυτό γεγονός (τροπάρια, κάλαντα κ.λπ.) αναμειγνύονται π.χ. δύο χώροι που, με την πρακτική λογική, δύσκολα μπορούν να συνδυαστούν, το σπήλαιο και η φάτνη. Τα σπήλαια συνήθως είναι έξω από τις πόλεις και τους οικισμούς σε «τόπους έρημους» κατά το απόκρυφο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου (17.3), και ακόμη περισσότερο δεν έχουν στο εσωτερικό τους φάτνες, δηλαδή παχνιά για τα ζώα. Τα τελευταία βρίσκονται, κατά κανόνα, σύμφωνα με τους Ευαγγελιστές Λουκά και Ματθαίο, στα κατώγια των σπιτιών - «καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν» (Ματθ. 2.11), «ἐν τῇ φάτνῃ» (Λουκ. 2.7). Πώς, επομένως, μπορεί να γίνει κατανοητή αυτή η συνύπαρξη σπηλαίου-φάτνης;

Στο σημείο αυτό μπορεί ίσως η τελευταία ανασκαφή, που έφερε στο φως το Κάθισμα της Παναγίας να διαφωτίσει το θέμα. Η διήγηση για το Κάθισμα-Βράχο, όπου «κάθισε» έγκυος η Παναγία να ξεκουραστεί κατεβαίνοντας από το υποζύγιο, καθώς πήγαιναν στη Βηθλεέμ για να απογραφούν με τον Ιωσήφ, παρατίθεται στα απόκρυφα Ευαγγέλια, τόσο στο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου, όσο και σε εκείνο του Ψευδοματθαίου. Εκεί αναφέρεται ότι η Μαρία, ευρισκόμενη σ' έρημο τόπο (άρα όχι στην πόλη της Βηθλεέμ), μπήκε σε σπήλαιο, όπου και γέννησε. Και την «τρίτη ημέρα από τη γέννηση του Κυρίου

3. Οκταγωνικό Καθίσμα στο Γέννημα του νέου κειμένου προσκύνητος Ιεροσολών και (Αρχείο Γ.Π.)

Βιβλιογραφία

- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Π. - Μπρέπουλης Θ., «Φρικτός Γόλγοθός, η αποκάλυψη του σημείου της Σταυρώσεως του Θεανθρώπου», *Νέα Ζώνη*, Έκδοσις Ιερού Κοινοβίου του Παναγίου Τάφου, Εν Ιερουσαλήμ 1988, σ. 315-346.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Π., «Ο τόπος της σταυρώσεως και της ταφής του Ιησού - η εμμένη υποστήριξη της ομοσθητικής τους», *Νέα Ζώνη* 147/1.722 (Απρίλιος 2002), σ. 504-519.
- LAVAS G.P., «Die Wandtäfelchen-Dokumentation der Auferstehungskirche zu Jerusalem von einst und die heutige Kontroverse», *Annales d'archéologie* 33 (1994), *Κείμενα Παναγιώτη & Επφης Μπαλά*, σ. 158-179.
- LAVAS G.P., «The Rock of Calvary: Uncovering Christ's Crucifixion Site», *Jewish Art, The Real and Ideal Jerusalem in Jewish Christian and Islamic Art* 23/24, Jerusalem 1997, σ. 147-150.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Π., «Ο παραδόξος τόπος της Αναστάσεως - Αρχαιολογική προσέγγιση του χώρου», *Καθήμερη* 14.4.1996, σ. 3.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Π., «Ο τόπος του Χριστού ή του Ιησού - Το παλιό συνδρόμο της Αναστήσεως», *Καθήμερη* 23.4.2005, σ. 54.

μας Ιησού Χριστού η μακαριότατη Μαρία βγήκε από τη σπηλιά και μήπεσε σ' ένα σταύλο, όπου απέθεσε σε φάτην το γιο της, τον οποίο προκύνησαν το βόδι και ο όνος» (Ψευδοματθ. 14).

Εδώ λοιπόν φαίνεται να φωτίζεται το αινίγμα σπηλαιού-φάτης, που ως διαδοχική ροή γεγονότων οδηγεί σ' ένα λογικοφανές συμπέρασμα: η Μαρία, ερχόμενη από τη Ναζαρέτ και πηγαίνοντας στη Βηθλεέμ γεννήσε στα περιχώρα της, πιθανώς κοντά στο Κάθισμα (το οποίο βρίσκεται στη μέση της απόστασης Ιερουσαλήμ-Βηθλεέμ). Στη συνέχεια μετακινήθηκε με τον Ιωσήφ και το Νηπίο στη Βηθλεέμ για την απογραφή, όπου, από έλλειψη ή στενότητα χώρου στο «κατάλυμα» (στο σαλόνι του συγγενικού σπιτιού του Ιωσήφ) που αναφέρει ο Λουκάς (2.6-7: «διότι ούκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ κατάλυματι»), κατέφυγαν στο κατώι του σπιτιού αυτού, όπου ο στάβλος και η φάτην. Ανάλογο συμπέρασμα συνάγεται και από τη σχετική διήγηση για τη Γέννηση στο Κοράνιο, στο οποίο αφιερώνεται ολόκληρο κεφάλαιο στη Μύριαμ. Εκεί διαβάζουμε: «Συνέλαβε υἱόν, καὶ ἀπεσύρθη εἰς μακροῦς ἀπέμονος μέρους. Κατέλαβον δὲ αὐτὴν αἱ ὕδιναι τοῦ τοκετοῦ πλησίον δένδρου φοινίκων» (Κοράνιο κεφ. 19^α, στ. 22-23)¹. Και ενώ οι ὕδινες του τοκετού είναι ισχυρές, μια φωνὴ ἀκούγεται να λέγει: «Μὴ θλίβῃσαι, ὁ Κύριός σου ἠνώεξε ῥύσασα ὑπὸ τοῦς πόδας σου», δηλαδή πηγή νερού. Στο Κάθισμα της Παναγίας εντοπίζεται με τις πρόσφατες ανασκαφές ο αγωγός της πηγής αυτής, πέρα από τη σχετική χριστιανική διήγηση, η οποία επίσης αναφέρει ν' αναβλύζει νερό εκεί που «κάθισε» η Παναγία. Στην επίσημη εκδοχή της Εκκλησίας, ως γνωστόν, παραμένει η Βηθλεέμ ως ο μοναδικός τόπος γέννησης. Αυτό συνάδει βέβαια με τις διηγήσεις των δύο Συνοπτικῶν Ευαγγελιστῶν, οι οποίοι δεν αναφέρουν επίσης πουθενά τη λέξη «σπηλαιον», παρά μόνο τις λέξεις «οικίαν» και «φάτην».

Παρό' όλα αυτά, τα γεγονότα της Γέννησης φαίνεται να ἔλαβαν χώρα σε δύο διαφορετικά σημεία: στο σπηλαίο «εἰς ἔρημον τόπον» και στη φάτην του κατωῦ «εἰς πόλιν ... ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ» (Λουκ. 2.4). Το σπηλαίο αποσιωπάται επισήμως, ὁμως ἡ Εκκλησία δεν το αγνοεῖ, γεγονός που σημαίνει ὅτι υπήρξε, ἀλλὰ ὄχι στη Βηθλεέμ, και ἐπηρεῖσε τὴν ἐνταξὴ του, ως παράδοση πλέον, στην Ἑμνολογία και τὴν Ἁγιογραφία, μαζὶ με τὴ φάτην. Μία πρώτη παραστasia τῆς Γέννησης ἀπὸ τὸ Σινά εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ ὡς πρὸς τὴν τοπογραφικὴ θέσιν του σπηλαιού. Ἐκονίζεται σε τοποθεσία μακριὰ ἀπὸ τὸν -ἐπίσης εἰκονιζόμενο- οἰκισμὸ τῆς Βηθλεέμ. Ἡ περιέρρη αὐτῆ συγχυσὴ τῶν δύο χωρικῶν οντοτήτων «σπηλαιού-φάτης» ἐξηγεῖται βέβαια με τὴν ἀναφερθεῖσα ἐπιθυμία τῆς Εκκλησίας να κατοχυρωθῆ ἡ μεσαιωνικὴ ἰδιότητα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς νέας θρησκείας ἀπέναντι στοὺς Γνωστικούς. Δὲν μπορούσε ὁμως ν' ἀποκριθεῖ ἡ εὐρεία γνώση τῆς ἀληθινῆς ροῆς τῶν γεγονότων, ἡ ὁποία διασώζεται στὰ ἀποκρυφὰ Ευαγγέλια (πηγὴ ἄλλωστε σημαντικὴ τῶν ἀγιογραφικῶν παραστάσεων), και με ἐνδιαφέροντα τρόπο και στὸ Κοράνι, ο συγγραφεὺς του ὁποῖο ἔχει ὑπόψιν του ἀσφαλῆς σχετικὲς πηγὲς ἀγνωστες σ' ἐμᾶς. Ἡ ἀπάντησις ἐπομένως στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση τῆς καθημερινῆς Θεοτόκου στὴ χριστιανικὴ εἰ-

κονογραφία με τὸ Κάθισμα και τὴ Γέννησι εἶναι προφανής: εἶναι μὴ ἀκομὴ ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀληθινὴ ροὴ τῶν γεγονότων αὐτῶν.

Αντὶ ἐπιλόγου

Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἔχουν ἀποδοθεῖ ἀγιογραφικά, ἱμνολογικά, ἐνορατικά, ἀλλὰ και μετὰ ἀπὸ ἀρχαιολογικά, ἱστορικά, θρησκευτολογικά και φιλοσοφικά δοκίμια, σε διαφορετικὲς ἐποχὲς και ἀπὸ διαφορετικοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀντικειμενικότητας στὸ πλαίσιο αὐτὸ εἶναι ψευδαίσθησις. Οἱ ποικίλες αὐτὲς ἐρμηνείες ἀνανακλοῦν με τὴς ἀπαντήσεσις τοὺς εὐλόγητα και πειστικά τοὺς προβληματισμοὺς καθὲ ἐποχῆς. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Γ. Ἐρημοπαῖδης², σχολιάζοντας τὸ λόγο του Χ.Γκ. Γκάνταμερ «τὸ κατανόησις εἶναι ἡ διαρκὴς ἀνανέωσις ἐνὸς διαλόγου που ἔχει ἐκκινήσει πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς. Προβαλλόμενοι σε μὴ συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ προκατανόησις συνεχίζουμε αὐτὸν τὸν διάλογο. Ἐτεῖ ἀναδεχόμενοι τὸ κληρονομούμενο ἀπὸ τὴν παράδοσις νοήμα και τὸ τροποποιούμε ἐπὶ τὴ βάσει τῶν δικῶν μᾶς ἐμπειριῶν, που ἐπίσης εἶναι ἀπόρροια αὐτοῦ τοῦ ἀτέρμονος διαλόγου με τὴν παράδοσι».

Ἡ ἐνασχόλησις με τὴ βιβλικὴ ἀρχαιολογία, καθὼς και ἡ ἀναδίφησις σε «πολιτισμικά τοπία» μνήμης, πίστεως και γνώσεως, ἐμπεριέχει τὴ στοιχεῖα ἐνὸς ἠθικοῦ προβλήματος. Ἡ ἠθικὴ γνώσις -γνώσις ἐσωτερικευμένη- λειτουργεῖ, κατὰ τὴν ἐρευνα και τὴν ἐρμηνεία του ἀντικειμένου, ὄχι ὡς κανονιστικὴ ἀρχὴ ἀλλὰ ὡς οντολογικὴ ἀναζήτησις, ὡς διαβούλευσις και ἀναλογισμὸς με τὴν ἰδία μᾶς τὴν ὑπάρξει. Ἀφορὰ τὸν ὄρθο βίον ἐν τῷ συνόλω του, γιὰτὶ «κάθε τρόπος τῆς σχέσεως εἶναι τρόπος τῆς ζωῆς»³.

Σημειώσεις

- ¹ Τὸ ἀποσπάσμα ἀπὸ τὸ ἀπόκρυφον Ευαγγέλιον προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ι. Καρμυδέλληλου, *Ἀπόκρυφα Χριστιανικὰ Κείμενα - Α. Ἀποκρυφὰ Ευαγγέλια*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 68-69.
- ² Χρ. Γιαννιρῆς, *Προτοσοφία Κρατικῆς Ἀπολογίας*, Δεμος, Ἀθήνα 1985, σ. 19.
- ³ Π. Μπενβενίστι - Θ. Παραδέλης (ἐπιμ.), *Διαδρομὲς καὶ Τόποι τῆς Μνήμης*, ἑπιμετῆς καὶ Ἀρθρογραφικῆς Προσεγγίσεως, Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἀλεξάνδρεια 1999, σ. 13.
- ⁴ Σ. Ἰ. Ἀγουρίδης, *Ὁ Ευαγγελιστὴς Μάρκος*, Ἀθήνα 2003, σ. 14-15.
- ⁵ Τὸ ἐπὶ Κοράνιο, μετὰ-σχολία Γ.Ι. Πεντοκη, Ἀθήνα 1986, σ. 219-220.
- ⁶ Γ. Ἐρημοπαῖδης, «Κατανόησις, ἐρμητικὴ και ἐραρωμένη, ὁ Χ.Γκ. Γκάνταμερ και ἡ ἰδία μᾶς φιλοσοφικὴ ἐρμηνευτικὴ», *Νέα Ἐστία* 1.731 (Φεβρουάριος 2001), σ. 205.

Holy Land: A Route in the Land of Memory, Faith and History

M. Mikelakis

The discussion with Professor G. Lavas about the Holy Land has a dual objective: On the one hand to give us the opportunity to deal thoroughly with crucial issues of Biblical Archaeology and its scientology; and on the other, to elevate Biblical Archaeology as a science which seeks the self-consciousness of man as regards memory, history, reality and his own desires.

"It could be most useful, if the researcher of Biblical Archaeology, as a neutral observer, could let reality - finds and testimonies - lighten up the events and restrain himself from final interpretations - which could be postponed in due time - , in case an obstinate or monolithic position could create a disagreement between testimonies and finds".